

Анализ на източниците на доход на домакинствата от селските общини в област Стара Загора

Гл. ас. д-р ДИМИТРИНА СТОЯНЧЕВА
stoyancheva@uni-sz.bg
Доц. д-р ЮЛИЯНА ЯРКОВА
yu_yarkova@uni-sz.bg
Студент ВАНЯ АНДРЕЕВА
Тракийски университет - Ст. Загора

Резюме: Целта на статията е да се определи и анализира структурата на източниците на доход на домакинствата от населените места в област Стара Загора, на тази основа да се изведат основни тенденции, да се открият особеностите в структурата на източниците на доход като фактор за социално-икономическо развитие.

Показателите за източници на доход са определени съгласно Методологията на изучаване на бюджетите на домакинствата и включват приходите на населението от работна заплата, пенсии, социални помощи, производство за собствена консумация, дребно производство за пазара, собствен бизнес, рента, наем от собственост и други. От получената информация се определят основните икономически дейности с най-голямо значение за формирането на източниците на доход в изследваните населени места. Анализът на резултатите извежда пенсиите като първи по значение източник на доход, а допълнителният доход се формира основно от приходите от отдаване на собственост. Проявява се силна зависимост на населението от социални трансфери, докато доходите от работна заплата имат малка роля за формиране на общия доход в изследваните общини. Като основен фактор за посочените тенденции се посочва ниската трудова заетост. Получените резултати от изследването показват определящата роля на земеделската дейност в областта, следвана от дейностите горско стопанство и търговия.

Ключови думи: източници на доход, икономически дейности, селски райони, бюджети на домакинствата.

Увод

Приобщаващият растеж, заедно с устойчивото развитие и интелигентния растеж са сред основните приоритети на Стратегическата програма „Европа 2020“. Целта е стимулиране на икономика с високи равнища на заетост, която да доведе до социално и териториално сближаване.

На национално равнище, държавите членки на ЕС, трябва да насърчават нови форми на баланс между работата и семейния живот, да преразгледат системите за социални придобивки, така че трудовата заетост да бъде предпочитан източник на доходи, да се премахнат мерките, които обезсърчават започването на самостоятелен бизнес.

Острите икономически и социални последици на икономическата криза, налагат проблемите, свързани с доходите на домакинствата да бъдат по-специален обект на икономическа политика на съвременните правителства. Само така, държавата чрез лостовете и механизмите на икономическата си политика, може да влияе не само върху последиците, а и върху причините, които пораждаат негативните тенденции и реално да постига поставените цели.

Основната микроикономическа закономерност е тясната връзка между потреблението (търсенето) на стоките и дохода на населението. От особено значение за еластичността на тази зависимост са равнището и фазата на нарастване на дохода, защото жизненият стандарт е предпоставка за диференциране на потребяваните блага в трите групи: нормални, луксозни и второстепенни.

Като се има предвид, че отделните индивиди работят основно, за да получат доходи, с които да задоволяват своите потребности и тези на членовете на техните домакинства, можем да посочим, че „заетост“ (в тесния смисъл на това понятие) формира около 70-80% от националния доход, чрез работни заплати и начисления върху тях. Тези доходи заемат най-голям относителен дял в структурата на брутния вътрешен продукт, като тяхното равнище и динамика в значителна степен се определят от икономическата активност в страната.

Чрез изследване на домакинските бюджети, в частност на техните доходи се цели характеризирани на основните аспекти на социално-икономическото състояние на домакинствата. Така се осигурява важна информация при вземане

на различни управленски решения, главно в областта на социално-икономическата политика.

Целта на статията е да се определи и анализира структурата на източниците на доход на домакинствата от селските общини и на тази основа да се изведат основни тенденции, да се открият особеностите в структурата на източниците на доход като фактор за социално-икономическото развитие. Свързани с тази цел задачи на изследването са анализа на съществуващата статистическа информация, както и събирането, обработката и анализа на анкетните данни, за доходите на домакинствата от населените места от селските общини на примера на област Стара Загора.

Изследване на източниците на доход в селските райони

Целенасочено изследване за мястото на домакинствата от селата в подоходната структура (за които няма специални статистически изследвания) е проведено от Института по социология, БАН (Д о б р е в а, 2004), на базата на анализ на данните за 2002 и 2003 г. Макар че не е обобщено за селските общини, от установеното можем да приемем, че е валидно за селските райони, имайки предвид, че над 85% от населените места там са именно села. Един от изводите на проучването е, че домакинствата от селата имат доста по-нисък

доход – 2/3 от този на домакинствата в градовете. Ако дялът на работната заплата във формирането на доходите на градските домакинства е 54,1%, то същият дял за селските домакинства е едва 34,3%. Домакинствата от града имат и по-висок дял на паричните доходи, формирани от собственост – 1,1% спрямо 0,3% за селските домакинства. Обратно, дялът на пенсиите в паричния доход на домакинствата от селата е по-висок от този за градските домакинства (35% спрямо 23,2%), а така също и дялът на дохода от домашното стопанство (9,9% за селските спрямо 0,6% за градските домакинства). Проучването на Добрева сочи, че селата с известни възможности за трудова реализация (макар и по-слаби от тези на „перспективните“ села) са около една четвърт от селата - с поне две селскостопански и една не селскостопанска дейност. Повечето от тези села са равнинни, с над 500 жители, често с възможности за развитие на зърнопроизводство, зеленчукопроизводство, вкл. оранжерийно.

Равносметката, която прави проучването е по-скоро песимистична - безперспективно състояние. Обяснението е, че част от тях са твърде отдалечени от големите градове, от промишлените предприятия; голяма част от тях са малки, може да се каже „изчезващи“ (някои с по 7, 12, 18, 22 жители), а населението е силно застаряващо (над 75% пенсионери) и др.

При съвременната структура на икономически активните и неактивните, на заетите и безра-

Таблица 1

Table 1

Структура на дохода на домакинствата по източници, Р България, % 2000 – 2009

Structure of Households Income by Sources, Bulgaria, % 2000-2009

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Общ доход	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Работна заплата	41,9	38,9	39,7	37,4	40,0	40,2	43,6	46,0	47,7	51,9
Извън работната заплата	5,3	5,3	5,1	4,3	3,8	3,9	4,1	4,0	4,7	5,0
От предприемачество	4,4	4,5	4,1	4,3	4,2	3,9	4,5	4,9	5,5	5,1
От собственост	0,8	0,8	0,7	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	1,0	0,9
Обезщетения за безработни	1,0	1,1	1,2	0,8	0,5	0,5	0,4	0,4	0,3	0,2
Пенсии	17,7	21,4	23,7	20,1	20,6	22,1	22,2	22,6	22,1	23,2
Семейни добавки за деца	0,9	0,8	0,7	0,5	0,6	0,7	0,8	0,7	0,5	0,7
Други социални помощи	1,1	1,2	1,3	1,6	1,3	1,6	1,9	2,0	2,4	3,1
От домашно стопанство	17,7	16,7	15,0	19,7	18,2	16,2	13,4	10,1	8,0	3,9
От продажба на имущество	0,3	0,5	0,4	0,5	0,7	0,5	0,6	1,6	1,6	1,0
Други приходи	8,9	8,8	8,1	10,2	9,5	9,7	7,8	7,0	6,2	5,2

Източник: Бюджети на домакинствата, НСИ, 2010

ботните, на получаващите и неполучаващите доходи лица в селските домакинства, размерът на общия доход е по-нисък както от общия доход на едно семейство в страната, така и от този в градовете. Паричните доходи на селските домакинства са само 70% от паричните доходи на домакинствата в градовете¹. Както по темп на нарастване, така и по равнище, те са по-ниски от достигнатите в градовете. Значително по-ниските си парични доходи, живеещите в селата компенсират с натуралните си доходи от домашното стопанство, което осигурява в много голяма степен нуждите им от храна. Източник на доходи в селските домакинства е работната заплата, която заема около 21% от общия и около 34% от паричния им доход.

Доходът на домакинствата в национален мащаб се формира основно от доходите от работна заплата и пенсии (табл.1).

Средната работна заплата на наетите по трудово и служебно правоотношение в селското стопанство е една от най-ниските в страната и е над 3 пъти по-ниска от средната работна заплата в производството и разпределението на електроенергия. Основен източник на доходи за селските домакинства са *социалните плащания*. Те заемат около 25% от общия и около 40% от паричния им доход и по относителен дял, и по абсолютен размер превишават доходите от работна заплата. Висок относителен дял в структурата на общия доход на лицата, живеещи в селските райони, заемат доходите от домашното стопанство - около 37%. Същевременно делът на тези доходи от паричните им доходи е само 8%. Това се предопределя от натуралния характер на тяхното производство, насочено преди всичко за производство на храна. Доминирането на натуралното стопанство в икономическия живот на селските домакинства е пречка за цялостното им развитие, за ориентирането им към пазара, за повишаване стандарта на техния живот (Б ъ ч в а р о в а, 2010). Натуралните производители нямат възможност за натрупване на инвестиции, за развитие на предприемачеството и механизизиране на производството си. В условията на криза, общите и паричните разходи на живеещите в селата нарастват значително. Средният размер на месечните им общи разходи е по-нисък от

¹ Бюджети на домакинствата, НСИ, 2009

² Бюджети на домакинствата, НСИ, 2010

³ Проект ЗИ/09, СФ ТУ, „Проблеми и възможности за развитие на селските общини от област Стара Загора”

минималната работна заплата и не покрива на необходимите разходи за здравеопазване, образование, жилище, вода, електроенергия, топлоенергия и транспорт. Разходите за храна заемат висок относителен дял от паричните им разходи, но не гарантират балансирано хранене. Икономиката на селските домакинства предопределя нисък стандарт на живот и не ги мотивира да работят и живеят в селските райони.

И през първото тримесечие на 2010 г. основен източник на доходи в страната продължава да бъде работната заплата, формираща 51,1% от общия доход, но в сравнение със същото тримесечие на предходната година този дял намалява с 5 процентни пункта². Това намаляване вероятно е повлияно от наблюдаващите се промени в развитието на пазара на труда през последната година

Най-голям относителен дял в общия доход средно на лице от домакинство през първото тримесечие на 2010 г. има работната заплата в област Благоевград (62,6%), следвана от областите София (столица) (57,3%) и Стара Загора (54,8%), а най-малък – в Търговище (45,1%), Пазарджик (45,5%) и Хасково (45,6%).

Източници на доход на домакинствата от селските общини на област Стара Загора

Проучването е проведено през 2009 г. в общините от област Стара Загора по научен проект „Проблеми и възможности за развитие на селските общини от област Стара Загора”.³

Общата съвкупност, от която се образува извадката за изучаване източниците на доход са общините в област Стара Загора, от които 9 са селски и 2 градски общини. Извадката при проучването се формира чрез стратификация на база брой на населението и включва 55% от населените места (кметства), избрани на случен принцип. Това формира обем на извадката от 60 населени места. Реализирани са 106 анкетни карти, като относителният дял на отговорилите към настоящия момент е над 80%.

Изследването не включва анализа на данните за градска община Стара Загора, като община с най-висок БВП, а също и общините и Раднево и Гълъбово, предвид челните места, които заемат в икономическото развитие на областта, както и спецификата на източниците на доход в тях (работна заплата основно от индустриалния сектор), като по този начин обхващаме типичните селските общини, сравнявайки ги с населени

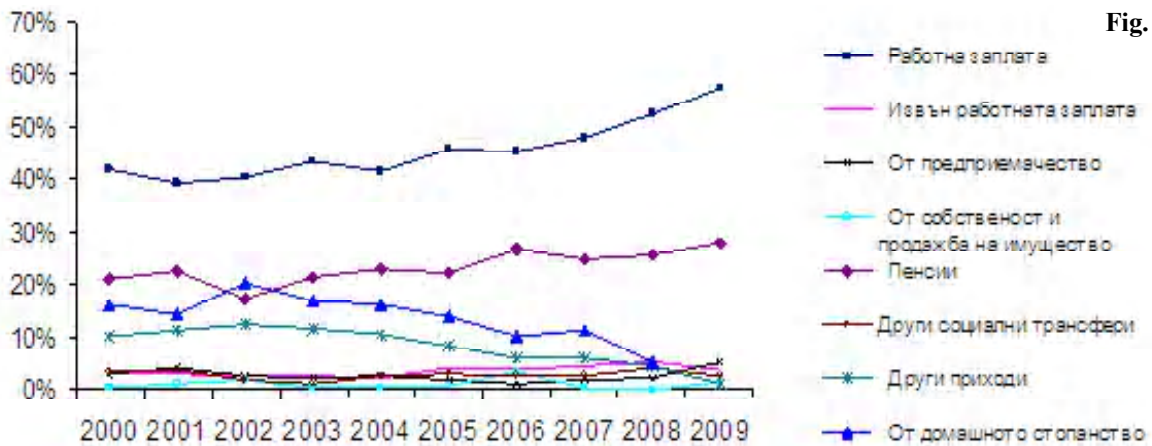
места от средна в ранговите позиции градска община (Казанлък).

Показателите за източници на доход следват Класификацията на приходите на НСИ и включват приходите на населението от работна заплата, пенсии, социални помощи, производство за собствена консумация, дребно производство за пазара, собствен бизнес, рента, наем на собственост и други. Част от приходите на населението, като продажба на собственост, спестявания, взети заеми и кредити не са предмет на изследване. Населените места в областта са основно селски общини и посочените източници на доход заемат незначителен дял в разпределението на дохода на населението.

Общият доход средно на едно домакинство през последните десет години в област Стара Загора се увеличава ежегодно, като през 2008 г.

той е 1,8 пъти по-висок в сравнение с 2000 г., а доходът на едно лице нараства в още по-голяма степен – 1,95 пъти. Доходът на населението в областта, както и в страната се формира основно от доходите от работна заплата и пенсии.

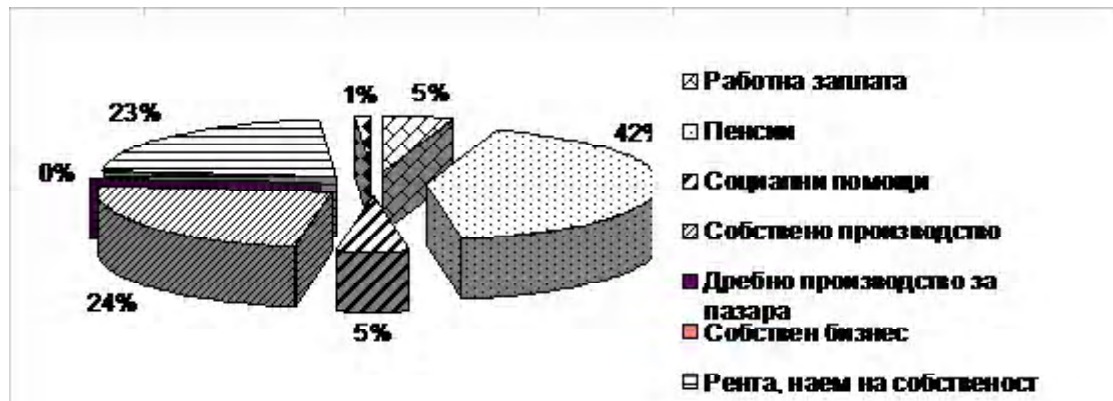
Разпределението на източниците на доход показват запазване на структурата на доходите в област Стара Загора. Наблюдава се положителна тенденция на нарастване на относителният дял на доходите от работна заплата от 42% в началото на периода до 58% през 2009 г. Ежегодното повишаване на размера на пенсиите рефлектира в повишаване на обема на социалните трансфери в общия доход. Само за разглеждания период, относителният дял на социалните трансфери нараства с 6%. През 2009 г. социалните трансфери формират вече 31% от дохода на домакинствата в областта. Предвид високия

Фиг. 1
Fig. 1

Разпределение на източниците на доход в област Стара Загора
Distribution of Sources of Income, Stara Zagora Region

Източник: НСИ, Стара Загора

Фиг. 2
Fig. 2

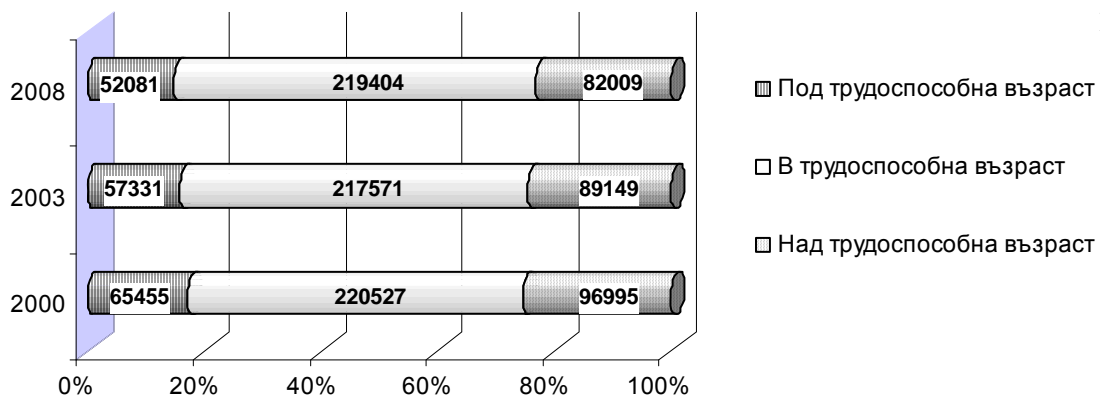
Източници на доход в изследваните общини на област Ст. Загора
Sources of Income, Municipalities, Stara Zagora Region

относителен дял на пенсионерите, с най-голям принос за високия дял се открояват пенсиите като източник на доход. През 2000 г. те формират 21% от дохода на домакинствата, докато през 2009 г. техният дял достига близо една трета (28%) от общия доход и 90% от социалните трансфери. Обезпокоителен е факта, че доходите от предприемачество, запазват ниски стойности като относителен и абсолютен размер. Същите тенденции са характерни за другите доходи извън работна заплата и доходите от собственост.

Емпиричното изследване на населените места

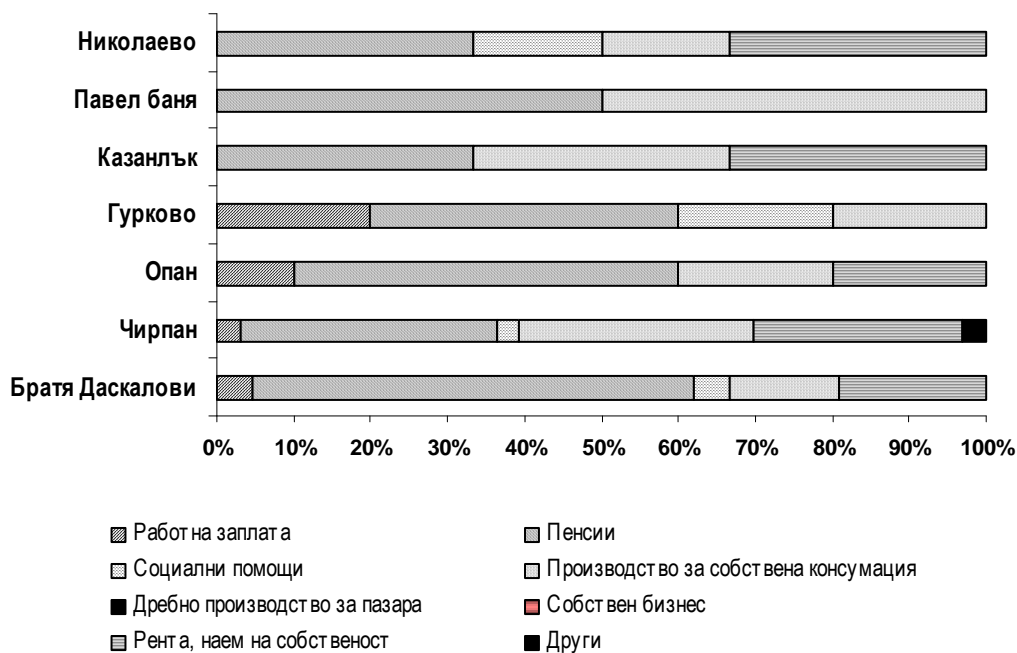
от област Стара Загора показва една различна структурата на доходите. Значителна част (42%) от респондентите посочват пенсиите като основен източник на доход (фиг.2). Това е свързано със статуса на проучваните населени места – села от 7 селски общини (Братя Даскалови, Чирпан, Опан, Гурково, Казанлък, Павел баня, Николаево, Мъглиж), и 1 градска (Казанлък), което формира един по-висок относителен дял на населението в надтрудоспособна възраст в групата на респондентите.

Фиг. 3
Fig. 3

Икономически активно население в проучваните общини от област Стара Загора
Economic Active Population, Investigated Municipalities, Stara Zagora Region

Фиг. 4
Fig. 4

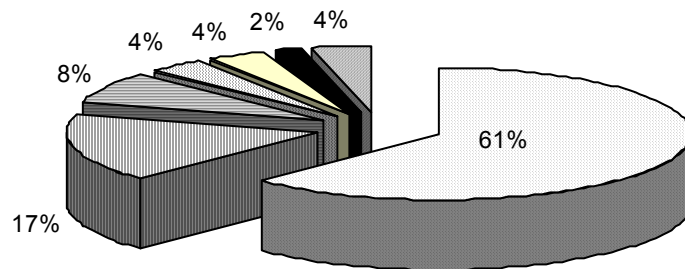

Разпределение на източниците на доход по общини
Distribution of Income Sources, Investigated Municipalities, Stara Zagora Region

Следващо място по значение заемат приходите от отдаване на собственост, които формират допълнителен доход за 23% от домакинствата. Приходите от трудови правоотношения заемат незначителна част от дохода – едва 5% от анкетираните са посочили работната заплата като основен източник на доход. Това е свързано не само с факта, че в групата на респондентите делът на тези в трудоспособна възраст е относително нисък, но и коефициентът на безработица е относително висок.

С оглед да се обяснят тези тенденции, може да се търси зависимост между получените резултати и структурата на населението в проучваните общини от област Стара Загора. Население в надтрудоспособна възраст в общините, заема висок дял в структурата на населението – 25% през 2000 и 23% през 2008 г. (фиг.3).

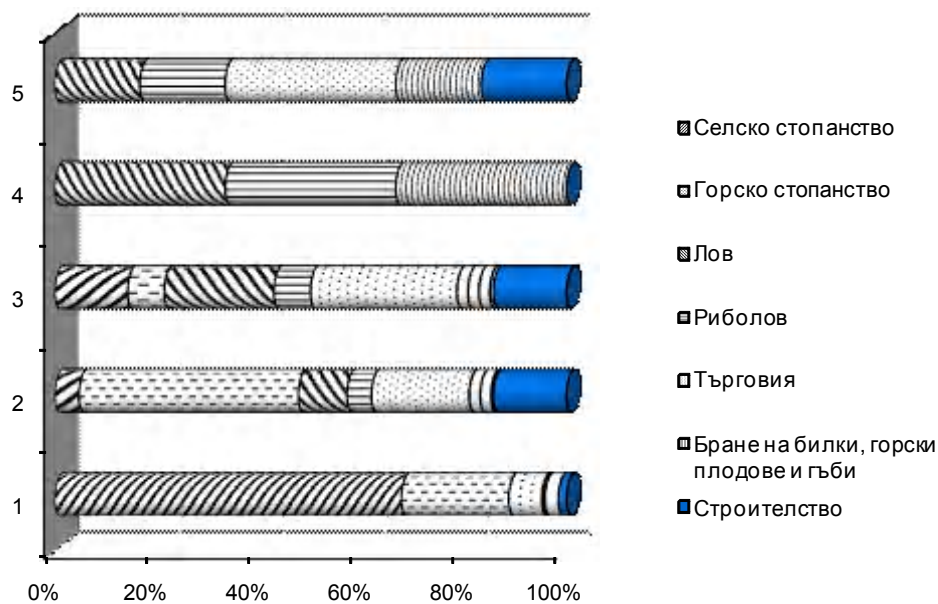
Динамиката на икономически активното население в областта показва увеличаване на населението в активна трудова възраст. Наблюдава се ръст на дела на населението в

Фиг. 5
Fig. 5

- Селско стопанство
- ▨ Горско стопанство
- ▨ Търговия
- ▨ Лов
- ▨ Риболов
- ▨ Строителство
- ▨ Бране на билки, горски плодове и гъби

Икономически дейности, посочени на първо място в изследваните общини
Economic Activities Ranged on the First Place

Фиг. 6
Fig. 6

Ранжиране на икономическите дейности от респондентите в изследваните общини
Ranging Economic Activities According to the Importance Shown by the Responders

трудоспособна възраст от 58% до 62% за периода 2000-2008. Считаме, че част от икономически активното население не желае да работи или не търси активно заетост, което е причина работната заплата като източник на доход да заема позиция след социалните трансфери. Селските общини се характеризират с по-висока безработица, което може да се посочи като основен проблем за намиране на заетост. Известно е, също така, че значителна част от търсещите работа не са склонни към мобилност – предлага се труд в близост до домовете и само по изключение в други населени места. Като следваща причина за ниска трудова заетост може да се посочи наличието на т. нар. обезкуражени лица, които не търсят заетост, защото смятат, че няма да намерят такава. Още повече, че техният брой нараства в условията на икономическа криза.

Наблюдаваме незначителен относителен дял на приходите от собствен бизнес и други източници. Естествен резултат от посочените досега данни е високият дял на респондентите, които разчитат на производство на стоки за собствено потребление - 24% от тях посочват собственото производство като източник на доход.

Обобщаването на анализа на източниците на доход по общини показва запазване на челното място на пенсиите в структурата на дохода във всички наблюдавани общини. Във всички проучени населени места пенсиите са посочени като основен източник на доход, като заемат най-висок относителен дял в община Братя Даскалови (фиг. 4). Пенсиите формират основна част от доходите при 57% от анкетираното население на тази община.

Второ място по значение заемат доходите от рента, което може да се обясни с преобладаващата земеделска насоченост на производството в общините. Откроява се значителният дял на социалните помощи в общините Гурково (20%) и Николаево (17%). В същото време резултатите получени от община Павел Баня показват само два източника на доход – пенсии и производство за собствена консумация. Може да се предположи, че това не са единствените източници на доход, но поради незначителния относителен дял на другите източници при респондентите те нямат значение за формиране на общия доход в посочените общини.

Значителният относителен дял на доходите от собственост на земя и производство на стоки за

собствена консумация се определя от факта, че селското стопанство е една основна икономическа дейност в изследваните общини на област Стара Загора. Получените резултати от изследването потвърждават определящата роля на земеделската дейност. Разпределението на икономическите дейности, посочени на първо място от респондентите показва, че основна дейност е селското стопанство (61%), следвано от горско стопанство (17%), а с най-нисък относителен дял е строителството (2%) (фиг. 5).

При ранжиране на икономическите дейности от едно до пет според значението им за формиране на доходите в областта, се запазва посочената структура. Селското стопанство е поставено на първо място по значение в 68% от случаите, като малка част от изследваните населени места посочват на първо място дейностите горско стопанство (21%) и търговия (6%) (фиг. 6).

Икономическите дейности лов, риболов, строителство и бране на билки нямат определящо значение за формиране на дохода в общините. От всички дейности, посочени на второ място с най-голямо значение се откроява горското стопанство – 43% и само 19% от анкетираните определят търговията като втора по значение икономическа дейност. Нейното място се определя като трета по важност икономическа дейност – търговията заема 29% от общо ранжираните на трето място икономически дейности.

Един от изводите от проучване проведено от N a t a l i j a L j (2007) е свързан със значението на диверсификацията на дейностите в селските райони за разнообразяване на източниците на доходите, което според автора е от първостепенна важност за малките селски домакинства.

Разбира се съществуват редица препятствия до реализиране на мерки по разнообразяване на икономическите дейности в селските райони, както още S h u c k s m i t h (1993) посочва, че дори промяната в моделите на поведение на селските домакинства по време на прехода към пост продуктивизъм, е израз на нежелание да се приспособят към новите императиви на Политиката на ЕС. Но разнообразяването на източниците на доход в селските райони няма алтернатива като носител на благоприятни въздействия особено както сред уязвимите групи (бедни, младежи, жени) така и за цялостно развитие на селските райони, и за намаляване на бедността в тях.

Заклучение

Извършеното изследване ни дава основание да обобщим, че доходът на населението в изследваните общини от област Стара Загора се формира основно от социални трансфери и отдаване на собственост, докато доходите от работна заплата и собствен бизнес са незначителни. Получените резултати, при изключване на общините Стара Загора, Раднево и Гълъбово показват значително отклонение от средните показатели за областта. С най-голям относителен дял като основен източник на доход за населението от проучваните общини на област Стара Загора се открояват пенсиите. Работната заплата е с нисък относителен дял, а предприемачество и собствен бизнес са с незначителен дял спрямо другите източници на доход.

При посочената структура на дохода не е изненадващо, че значителна част от респондентите посочват като специфичен непаричен източник производството за собствено потребление. Собственото производство продължава да формира немалка част от издръжката на населението в селските общини. Производството на стоки е насочено изключително за собствено потребление и само по изключение се наблюдава пазарна ориентация на произведената продукция.

От икономическите дейности първичният сектор (селско, горско стопанство, дърводобив, дърво преработка, лов и риболов) има определящо значение в изследваните населени места. Селското стопанство заема най-висок относителен дял, представлявайки един от основните източници на доход, следван от горско стопанство. Търговията, макар и със значително по-нисък относителен дял, също има нарастващо значение за доходите на населението.

Структурата на източниците на доход показва силна зависимост на населението от социални трансфери, в най-голяма степен от доходите от пенсии.

Проявените тенденции се свързват естествено с такива негативни характеристики като: влошена възрастова и демографска структура на населението в селските общини; ниско качество на работната сила (недостатъчно образование и квалификация, слаба подготовка за пазарните икономически условия); слаба техническа въоръженост за аграрни дейности, ниска производителност и ефективност на производството,

които не допринасят за развитие на конкурентноспособно земеделско производство; ниско „качество“ на параметрите на цялостното социално пространство; недостатъчно развита инфраструктура, вкл. производствена; нелеки условия за живот и бит, често далеч под съвременните стандарти.

Наличието на висока безработица в изследваните населени места може да се преодолее чрез създаване на условия за развитие на други икономически дейности, извън селско и горско стопанство. На следващ етап е необходимо да се установи потенциала за по-нататъшно развитие на все още слабо развити сектори като: производство и бране на билки, отглеждане на пчели, туризъм и други, чрез които да се диверсифицират източниците на доходи за населението. Увеличаването на икономическата активност ще намери израз в изменение на структурата на източниците на доход в посока увеличаване на дела на доходите от трудова заетост (доходи от работна заплата, предприемачество и др.), което ще бъде един от показателите за подобряване на социалното и икономическо развитие в селските райони.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бъчварова, Св. (2010). В кризата - живот и работа на село, юли 2010 <http://www.duma.bg/duma/node/1669>
2. Добрева, Ст. (2005). Новото социално разслояване в българското село Част втора: Социалното разслояване в селото отблизо: случаят с. Синитево, Пазарджишко, Подходна социална структура (върху примера на домакинствата от селата), ИС, БАН.
3. Бюджети на домакинствата, НСИ, 2010.
4. Европа 2020, Стратегия за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж, съобщение на ЕК, Брюксел, 3. 3. 2010 г. COM (2010), окончателен.
5. Работна програма на Комисията за 2010 г. Време за действие. Съобщение на комисията до европейския парламент, съвета, европейския икономически и социален комитет и комитета на регионите, Брюксел, ЕК, 31.3.2010, COM(2010) 135, VOL. I.
6. Статистически справочник, ТСБ, Стара Загора, 2009.
7. Lj N a t a l i j a (2007). Small Rural Households in Serbia and Rural Non-Farm Economy, Belgrade.
8. S h u c k s m i t h, M. (1993). Farm Household Behaviour And The Transition To Post-Productivism, Journal of Agricultural Economics, Volume 44, Issue 3, pages 466–478, September.

Analysis of Sources of Households Income of Rural Communities in the Stara Zagora Region

D. STOYANCHEVA, Y. YARKOVA,
V. ANDREEVA
Trakian University – Stara Zagora
Faculty of Economics

(Summary)

The purpose of this study is to determine and analyze the structure of the sources of household income from settlements in Stara Zagora, on this basis to derive trends, to identify features in the structure of sources of income as a factor for socio-economic development. Indicators of sources of income are defined according to methodology of the study of household budgets and include income of the population from: wages, pensions, social aids, production for own consumption, retail production for the

market, business, rent, property and others. From the information obtained the main economic activities of a greatest importance for the formation of sources of income in the surveyed cities have been identified. Analysis of the results derived pensions as a first important source of income and additional income is formed mainly by revenues from the lease of property. A strong dependence of population on social transfers has been observed, while income from wages have little role in the formation of total income in the surveyed municipalities. As key factors for these trends we could indicate high proportion of economically active population and low employment. The results obtained from the study indicate the crucial role of farming in the area, followed by forestry activities and trade.

Key words: sources of income, economic activities, rural areas, household income

Статията е постъпила в редакцията на 28.09.2010 г.